

HAK HALİLÎ DERGÂHI'NİN BİLGİ KAYNAKLARI*

Knowledge Sources of Hak Halilî Dervish Lodge

Kamil SARITAŞ**

Öz

Hak Halilî Dergâhı, Şeyh Hacı Halil Efendi tarafından Afyonkarahisar ilinin Emirdağ ilçesinin Karacalar köyünde kurulmuştur. Hacı Halil Efendi, Şam'da Nakşî şeyhliği, İstanbul, Ankara (Sivrihisar) ve Afyonkarahisar'da Mesnevihanlık, Emirdağ'da Kadiri tarikati şeyhliği yapmıştır. Ehl-i beyt'e bağlılığı, tevellâ ve teberâ düşüncesini ve varlığa hizmet etmeyi ilke olarak kabul eden Hak Halilî Dergâhı, kendisini Müslüman, Alevî, Kızılbaş ve Kadiri olarak tanımlamaktadır. Her ilmin, düşüncenin veya yapının kendini ortaya koyarken dayandığı bilgi kaynakları vardır. Hak Halilî Dergâhı bilgi kaynağı olarak akla önem vermekte, Kur'an-ı Kerim, hadisler, Ehlibeit, On İki İmam, Kadiri pirleri ve kadim irfânî geleneği dikkate almaktadır. Sohbet meclislerinde rüyalar paylaşmakla birlikte, hakikat yolunda duygusal bir katkı olarak değerlendirilmektedir. İlham tarzı bilgi kaynağına ilke bazında önem verilmekte ancak öğretici içerisinde ön plana çıkarılmamaktadır. Bilgi kaynakları vasıtasıyla elde edilen bilgilerin inancı kuvvetlendirmesi ve kişiyi erdemli hale dönüştürmesi beklenmektedir. Üstelik dergâhta üretilen bilgiyle dönüştürülmesi umulan kişiliğin, bilgi kaynaklarıyla iç içe olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu anlamda bilginin doğru, güvenilir, eyleme ve erdeme dönük olması istenmektedir. Şimdiye kadar Hak Halilî Dergâhı'yla ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışma Hak Halilî Dergâhı'nda üretilen ve kullanılan bilginin kaynağına dair bu alanda yapılan ilk araştırmadır. İçerikte sırasıyla bilgi kaynaklarına, bilgi kaynaklarının özellikle postnişinler indinde önemine ve değerine, sonra da bilgi kaynaklarının Dergâh külliyesindeki yapılara nasıl yansıtıldığına dair bilgiler verilecektir. Bu çalışmada Dergâha dair şu ana kadar yapılan araştırmalar, Hak Halilî'nin oğluna yazdığı mektubu, Abdilkadir Şahbaz'ın dervişlere yaptığı sohbetlerden derlenen ses kayıtları, kişisel görüşmeler ve tarafımızdan yapılan gözlemler dikkate alınarak veriler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i beyt, Alevilik, Kadiri, Dergâh, Hak Halilî, Bilgi kaynakları.

Abstract

Hak Halilî (Haq Halilî) Lodge was founded by Sheikh Hacı Halil Efendi in Karacalar village of Emirdağ district in Afyonkarahisar, Turkey. Hacı Halil Efendi served as a Naqshi sheikh in Damascus, Mesnevihan in İstanbul, Ankara (Sivrihisar) and Afyonkarahisar, and the sheikh of Qādiriyya order in Emirdağ. With its loyalty to the *Ahl al-bayt*, accepting the idea of *tawalla* and *tabarra* and serving to the humanity as a principle, the Hak Halilî Dervish Lodge defines itself as the Muslim Alawi Qizilbaş Qādiri. Every science, thought or structure has various knowledge sources that it benefits from while presenting itself. Hak Halilî Dervish Lodge attaches importance to the mind as a knowledge source, and also considers the Qur'an, hadiths, *Ahl al-Bayt*, Twelve Imams, Qādiri sages and ancient wisdom tradition. Besides being shared in dervish lodge assemblies, dreams are considered as an emotional contribution to the path of truth. The source of inspirational information is important on the basis of principle, but it is not emphasized in the creed. It is expected that the information obtained through knowledge sources will strengthen the belief and transform the person into a virtuous one. Moreover, it is emphasized that the personality that is expected to be transformed with the knowledge produced in the dervish lodge should be intertwined with the knowledge sources. In this sense, information is required to be accurate, reliable, action-oriented and virtue-oriented. So far, many studies have been carried out on the Hak Halilî Lodge. This study is the first in its field on the knowledge sources produced and used in Hak Halilî Lodge. In the content of the present study, first, some information will be given on the knowledge sources, the importance and value of knowledge sources, especially in the eyes of the *postnişins*, and then how the information sources are reflected in the structures in

* Geliş Tarihi: 18.11.2021, Kabul Tarihi: 16.03.2022. DOI: 10.34189/hbv.102.006

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, ksaritas@ogu.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-4420-3881

the Dervish complex will be examined. In this study, the data will be evaluated by taking into account the researches made so far about the lodge, the letter of Hak Halilî to his son, the audio recordings compiled from the conversations of Abdulkadir Şahbaz with the dervishes, personal interviews and observations made by us.

Keywords: *Ahl al-bayt*, Alawism, Qādiriyya, Dervish Lodge, Hak Halilî, Knowledge Sources.

Giriş

Hak Halilî Dergâhı, Afyonkarahisar ilinin Emirdağ ilçesinin Karacalar Köyü'nde Hak Halilî (Görkaş, 2003) namıyla maruf meşâyih ve müderris Hacı Halil Karahisârî Efendi'nin (H.1243-1324)¹ öğretileri üzerine kurulmuştur (Sarı, 2010, 1/54). Hacı Halil Efendi, halk arasında Hak Halilî olarak meşhur olduğundan (Sayın, 1983, 17-35) bu çalışmada zikredilen ifade tercih edilmiştir. İstanbul İl Müftülüğünden elde edilen Sicill-i Ahval varakasına göre Peygamber neseptir.² *Aşçı İbrahim Dede'nin Hatıraları*'nda Hak Halilî'nin mektubunu 'Muhlisiniz es-Seyyid Halil' diye bitirdiği görülmektedir (2006, 3/1091) ki sey-yid kelimesi efendi anlamına gelse de burada Hz. Peygamber'in soyundan gelenleri ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır (Küçükbaşçı, 2009, 40). Sözlü gelenekte de Peygamber nese-p (sey-yid) olduğu ifade edilmektedir (K1). Elde edilen mevcut bilgiler çerçevesinde Peygamberimizin neslinden geldiğini ifade etmek mümkündür.

Hak Halilî sırasıyla Bolvadin, Konya ve İstanbul'da medrese eğitimi görmüş, İstanbul'daki eğitimini tamamladıktan sonra dönemin meşhur medreselerinden Kahire el-Ezher Medresesi'nde okumuş, aynı zamanda zikredilen medresede müderrislik yapmıştır (K2). İlerleyen dönemlerde hakikat arayışı açısından medrese eğitimi-de öğrendiği bilgileri yeterli görmemiş, tasavvufa ve tarikata yönelmiştir. İlk önce Mekke'de Kadirî ve Nakşî şeyhi Abdullah Mekki ile tanışmış, onun yönlendirmesiyle Mekke'de ikamet eden Şeyh Halil Hamdi Dağistânî'ye intisap etmiştir (Şimşek, 2015, 65). Abdilkadir Şahbaz'ın ifadesine göre Şeyh Halil Hamdi Dergâhı'nda seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra 12 tarikatın icazetini almıştır (Şahbaz, 70a)³. Ancak cari olarak Şam'da Nakşî şeyhliği, Ankara (Sivrihisar)'da hem Nakşî şeyhliği hem Mesnevîhanlık (Aşçı Dede, 2006, 2/912), İstanbul⁴ ve Afyonkarahisar Sultan Divânî Mevlevîhanesi'nde Mesnevîhanlık, Emirdağ'da Kadirî tarikatının şeyhliğini ifa etmiştir (K2). Şam'daki oğlu Muhammed Celâleddin Nakşibendî'ye yazdığı mektubunda Mevleviyye tarikatının şeyhi ve mesnevîhanı olduğunu, İstanbul'da padişahın sarayında Mesnevi şerif hocalığı yaptığını belirtmiştir (HHM)⁵. İstanbul'da Galata Kulekapısı ve Bahariye Mevlevîhanesi'nde de bulunmuş Şam'ın ileri gelen bir şeyhidir (Aşçı Dede, 2006, 2/752). 1896 yılında Mekke'de vefat eden Şeyhi Halil

1. Emirdağ Nüfus İdaresi tarafından verilen 05.08.2014 tarihli nüfus kayıt örneği.

2. İstanbul İl Müftülüğü Kütüphanesi, 2239 Nolu 12 Temmuz 1326 tarihli Süveyda Mahkemesi Sicill-i Ahval Varakası.

3. Bk. Abdilkadir Şahbaz, Kaset Ses Kaydı, Ali Nurettin Şahbaz Özel Arşivi, Emirdağ/Afyonkarahisar, ts. Toplamda 78 kaset ses kaydı mevcut olup Ahmet Şahbaz ve beraberindeki ekip tarafından 2017 yılında çözümlenmiş, 2020 yılında tekrar gözden geçirilmiştir. Çalışmada kaset çözümlenmelerinden (07 Ocak 2020) yararlanılmış olup a harfi sohbetin ilk kısmını, b harfi ise ikinci kısmını ifade etmektedir. Katkılarından dolayı Ali Nurettin Şahbaz Beye ve Ahmet Şahbaz Beye teşekkür ederim.

4. 2239 Nolu Sicill-i Ahval Varakası.

5. Hak Halilî. Şam'daki oğlu Celâleddin Nakşibendî'ye yazdığı 10 Ramazan 1323 tarihli mektup. Ahmet Şahbaz Özel Arşivi (06 Mayıs 2020).

Hamdi Dağstâni'nin yerine postnişin olarak atanmıştır (Aşçı Dede, 2006, 2/912-913). Aynı zamanda Emirdağ'da ikameti başladıktan sonra Kadiri tarikatının öğretilerini anlatmıştır ki, halen Karacalar'da Kadiri tarikatının öğretileri sürdürülmektedir (K2). Buna göre Hak Halili'nin insanların karakterlerini, psikolojik ve sosyolojik durumlarını dikkate alarak Nakşi, Kadiri ve Mevlevi şeyhliği yaptığı söylenebilir.

Hak Halili, Emirdağ'da Kadiri tarikatının ilkelerini anlatırken kısa zamanda Karacalar, Balçam, Dereköy, Çatalı, Tez, Güneysaray, Başkonak gibi köylerden başlayarak Bolvadin, Emirdağ ve Afyonkarahisar'da kabul görmüştür. Hak Halili'den sonraki yıllarda ise İstanbul, Ankara, Eskişehir, Zonguldak, Bartın; 1968 yılından sonra ise yurt dışı işçi transferiyle birlikte Belçika, Hollanda, Fransa ve Almanya'ya giden mensupları aracılığıyla Hak Halili Dergâhi'nin öğretileri zikredilen yerlere ulaşmıştır (K1).

Hak Halili'nin nüfus kayıt örneğinde sıfat, sanat ve hizmetinin 'Meşâyih' ve 'Müderriş' olduğu ifade edilmiştir. Nitekim meşâyih tasavvufta, müderriş medresede uzman kişiye verilen isimdir. Hak Halili bir taraftan Kadiri tarikatının şeyhliğini yaparken diğer taraftan Karacalar'daki Demirçili Medresesi'nde 1899 yılında 45, 1900 yılında 20 ve 1903 yılında 48 öğrenciye ders vermiştir.⁶ Hak Halili'nin Karacalar Köyü'nde her yıl yaklaşık 600-700 öğrenciye ders verdiği ileri sürülmüştür (Eryıldırım, 2001, 18). Bu ifadeyi Emirdağ'da toplamda 700 civarında öğrenciye ders verdiği şeklinde okumak daha anlamlı gelmektedir. Hak Halili'nin, Hacı Bayram-ı Veli (ö.1430) tarzı hem medrese hem tasavvuf kökenli bir şeyh olması yanında, hayatının son dönemlerine kadar medresede ders vermeye ve tekkede tarikat öğretisini anlatmaya devam etmesi itibarıyla Gazâlî (ö.1111) tarzı bir eğitimci olduğu görülmektedir. Medrese müderrişliği ve tekke şeyhliğini birlikte yürütmesi şeriat ve tarikat dengesine önem verdiğini göstermektedir.

Hak Halili'nin "Allahümme ya Hu ya Hu ya Hu, Peygamberimizin hikmet ve bereketi ile, Ehl-i beyt'i kiram ve Ehl-i Aba ve Cah Şah Nakşibend, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Mevlânâ Abdulkadir Geylânî ve bütün erenler ve dedeler bereketiyle, sizleri cümlelerinizi Allah hıfz eyleye" (HHM) ifadelerinden mensup olduğu tarikatların kurucu şeyhlerini zikrettiği, ayrıca Ehl-i beyt'e özel atf yaptığı görülmektedir. Nitekim Hak Halili'nin tarikatlar konusundaki görüşlerinin mahiyeti incelendiğinde, Hak Halili'nin mektubuna karşılık dostu ve dervîşi Hüsameddin'in mektubunda "vird-i zebanım" dediği beyiti dikkat çekmektedir:

Nakşiyim hem Kadiryim Mevleviyim Alevî

Kılmışım lakin vakf bir mezhebe mülk-i dili (Aşçı Dede, 2006, 3/1092).

Bu beyitte Nakşilik, Kadirilik ve Mevlevilik tarikatlarını Alevî düşüncede benimsediği görülmektedir. Nitekim bugünkü uygulamalara bakıldığı zaman Ehl-i beyt ve Alevî meşrep inanç ve düşüncenin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki sözlü gelenekteki bütün anlatım ve uygulama Hak Halili'nin mezhep ve tarikatlarla ilişkisini Ehl-i beyt, tevellâ ve teberâ⁷ ilkesi çerçevesinde şekillendirdiğine işaret

6. Hurufat Defteri Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara (Salname-i Maarifi Hüdavendigâr Vilayeti H. 1317).

7. Tevellâ, Alevî-Bektaşî inancında Hz. Muhammed'i, On İki İmam'ı, Ehl-i beyt'i, On Dört Masum-u Pak'ı, On Yedi Kemer-besti sevmek, onları sevenleri de sevmektir. Teberâ, Hz. Muhammed'e, On İki İmam'a, Ehl-i beyt'e, On Dört Masum-u Pak'a, On Yedi Kemer-best'e düşman olanlara düşman olmaktır (Sarı, 2010, 1/111). Abdikadir

etmektedir. Bu durumu Hak Halîlî'nin kardeşi Hasan Hoca ile yaptığı “Muaviye” tartışmasından da anlamak mümkündür. Hasan Hoca, Hak Halîlî'ye Muaviye'nin muteber bir sahabî olduğunu iddia etmiş, Hak Halîlî de Muaviye'nin Ehl-i beyt'e zulmeden, dini ifsat eden bir kişi olduğunu ileri sürermiş (K1). Birçok defa cereyan eden bu tartışmadan hareketle tevellâ ve teberrâ ilkesinin Hak Halîlî'den günümüze kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu durum dergâhın ozanı ve dervişi Şemseddin Kubat'ın şiirlerinde de görülmektedir:

'Lülüü mercan'dan gevher almadın,

'Men araf'sırrına âgâh olmadın,

Teberrâ'yı 'tevellâ'yı bilmedin,

Hakikat sırrına eremedin sen (Sarı, 2010, 1/112)

Hak Halîlî, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin eserine benzer Fihî mâ fih adında müsvedde suretinde Türkçe, Arapça ve Farsça bir eser kaleme aldığını, basılmak üzere Bursa Mevlevîhanesi'ne gönderdiğini ifade etmiştir. Ancak eserin basılıp basılmadığını öğrenemediğini de belirtmiştir (HHM). Yapılan araştırmalara rağmen şimdiye kadar eserle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Hak Halîlî'nin Yasin-i Şerif vefki⁸, bir adet mektubu ve İlmin Medîne'si adlı ilahisi günümüze kadar gelmiştir. İlmin Medîne'si zikirlerde deyiş şeklinde söylenir. Bu ilahide sırasıyla Peygamberimiz, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Cafer-i Sadık ve Kadirî tarikatının büyükleri zikredilir. Son kısmında dua için eller açıldığında özellikle

'İlahi Zehra'ya bağışla suçum,

Anın evladyıla çekeyim göçüm,

Âl-i Aba aşkıyla sen doldur içim

Zatın'la sıfatın bunlar irfanı” (Eryıldırım, 2001, 27-29) ile Hz. Fatıma'ya, Ehl-i beyt'e bağlılık ifade edilmektedir. Yine kaside çekilirken ‘Ali ve evlatları hakkı için razı ol’ ifadesi Busîrî'nin *Kaside-i Muzariyye'sinde*⁹ olmamasına rağmen ilave edilmiş bir ifadedir ve duaların kabulü için Ehl-i beyt'in vesile kılındığı görülmektedir. Zikrin sonlarına doğru On İki İmam'a salavat getirilir. Elbette Ehl-i beyt, On İki İmam ve

Şahbaz Müslümanlık ve Aleviliği tevellâ ve teberrâ ilkesine göre açıklamıştır: “Aleviliğin şanı budur: Hz. Peygamber Efendimizi sevmek, O'nun yolundan yürümek. Müslümanlık da bu, Alevilik de bu, hepsi bu! O'nun sevdiğini sevmek, dostuna dost, düşmanına düşman olmak. Fahr-i Âlem Efendimizi seviyor isek ahlakımızın O'na benzemesi gerekir. Bizim ahlakımız, hareketlerimiz O'na benzemeyince Hz. Fahr-i Âlem Efendimizi seviyoruz. Ehl-i beyt'i seviyoruz deme hakkımız olamaz” (Şahbaz, 50a). Temel Dini Bilgiler'de tevellâ “Cenab-ı Allah, Peygamberimiz ve Ehl-i beyt'in dostunu dost kabul etmek ve izinden gitmek,” teberrâ ise “Cenab-ı Allah, Peygamberimiz ve Ehl-i beyt'in düşmanını düşman bellemek ve ondan uzak durmak” (Şahbaz, 2020, 74) olarak açıklanmıştır.

8. Vefk, harflerin tek olarak veya terkip halinde özelliklerini (havas) konu edinen hurûf ilminin bir koludur ve harf ile rakamların birtakım sihri anlamlar taşıdığı düşüncesine dayanır; bir tabloda yer alan kare veya dikdörtgen kutucuklar içine belirli zaman ve şartlarda belli kurallarla sayılar, sayı değerindeki harfler, kelimeler ya da hepsinin beraber yazılmasıyla elde edilir (Çelebi, 2012, 605).

9. Kaside-i Muzariyye İmam Büsîrî'nin (ö.695/1296?) eseridir. Ebü'l-Hasan eş-Şazeli'nin kurucusu olduğu Şazeli tarikatına mensuptur. Eserlerinin tamamına yakını manzum şeklindedir. Zikredilen kaside otuz dokuz beyitten ibaret olup hemen hemen bütün evrad kitaplarında geçmektedir (Kaya, 1992, 468-470; Haseni, 2012). Bu kaside bazı Nakşî tarikatı mensuplarınca da sesli zikir olarak okunmaktadır. Hak Halîlî Dergâhındaki zikirlerde 34, 35, 36 ve 38. beyitler okunmaz. Her bir beyit sesli bir şekilde söylendikten sonra salavat kısmı (ilk dizeler) nakarat olarak tekrarlanır (K2).

Kerbelâ Sünnî tarikatlarda da mevcuttur (Hânî, 1997, 107-116; Aşçı Dede, 2006, 2/707-708) ancak Hak Halîli Dergâhı'nda Bektaşilik'te olduğu gibi tevellâ ve teberrâ ilkesi çerçevesinde yer almıştır.

Tevellâ ve teberrâ ilkesi çerçevesinde Kadiri tarikatının öğretilerini Hak Halîli'den sonra kızı Bacı Sultan (1893-1965), onun oğlu Abdilkadir Şahbaz (1922-1997) devam ettirmiştir (K3). Hak Halîli'nin Peygamberimize kadar giden tarikat silsilesi Eryıldırım'ın (2001, 24-24) ve Şimşek'in (2015, 43) eserlerinde geçmekle birlikte derinlikli ve ayrıntılı olarak incelenmesi, tevellâ ve teberrâ noktasında Bektaşî çizgi ile benzerliği veya farklılığı gibi konular başka bir çalışmanın konusu edileceğinden burada üzerinde durulmayacaktır.

Hak Halîli Dergâhı kendine özgü ilkeleri olan; erdemli olmayı, varlık ve kişi ayırt etmeden sevmeyi, insana hizmet etmeyi ve Ehl-i beyt'e bağlılığı ön plana alan bir dergâhtır (Köksal, 2017; Akkaya-Koçak, 2021). Postnişin Abdilkadir Şahbaz Dergah'ı Müslüman, Alevî (Şahbaz, 50a), Kızıلبaş (Şahbaz, 72a, 54a) ve Kadiri (Şahbaz, 67b) olarak tanımlamaktadır. Dergâhın ozanı Yoksul Derviş de benzer ifadeler kullanmaktadır (Sarı, 2010, 1/48-136).

Bu çalışmada Hak Halîli Dergâhı'nın bilgi kaynakları, bu bilgi kaynaklarının nasıl değerlendirildiği, toplumsal hayatta görünür olması itibariyle türbe ve camii yapısına bilgi kaynaklarının yansıma şekli değerlendirilecektir. Değerlendirmeler Hak Halîli Dergâhı hakkında yazılan eserler, Hak Halîli'nin mektubu, Abdilkadir Şahbaz'ın ses kayıtları, kişisel görüşmeler ve gözlemlerden hareket ederek ortaya konulacaktır.

1. Hak Halîli Dergâhı'nın Bilgi Kaynakları

Bilgi kaynakları ile bir din, mezhep, ilim alanı veya düşünce ekolünün hangi bilgi kaynaklarına dayandığı ve referanslarının ne olduğu üzerinde durulur. İslam düşüncesi denildiği zaman öncelikle İslam felsefesi, kelim ve tasavvuf ilimleri anlaşılır. Zikredilen düşünce alanlarının bilgi kaynaklarında benzerlik olmakla birlikte farklılık da mevcuttur. İslam Felsefesinde bilginin kaynağı olarak duyular, akıl, vahiy (Bekiryazıcı, 2012, 86) ve sezgi kabul edilirken, İslam felsefesinin ortaya çıkması, gelişmesi ve sistemleşmesinde istifade ettiği kaynaklar ve düşünceler dâhili kaynaklar olarak Kur'an-ı Kerim ve Sünnet, harici kaynaklar olarak Antik-Yunan, İran, Hint, Arap ve Türk düşüncesi gibi düşünceler kabul edilmektedir (Özden, 2018, 23-35). İlk İslam filozofu Kindî İslam düşüncesi, Antik-Yunan, İran, Hint ve Arap düşüncesinden yararlanırken duyu, akıl, vahiy ve sezgiyi de bilgi kaynağı saymıştır (Kaya, 2015, 38-43). Kelam ilminde duyular, haber-i sadık ve akıl bilgi kaynağı kabul edilmiştir (Gölcük-Toprak, 1998, 88-96; Bozkurt, 2018). Örneğin Matürîdî'de bilgi kaynakları duyular, haber ve akıldır, taklit, rüya ve ilham ise bilgi kaynağı kabul edilmez (Ünverdi, 2018). Ancak Kelam ilminin ortaya çıkması ve gelişmesinde Kur'an-ı Kerim ayetlerinin, hadislerin, sahabe kavillerinin ve felsefi tartışmaların büyük rol oynadığı bilinmektedir.

Tasavvuf ilminde ise bilgi kaynakları olarak Kur'an-ı Kerim (İşari tefsirler), hadisler (özellikle Hz. Peygamberin ruhani hayatı) ve insani özellikler kabul edilir. Kur'an-ı Kerim ve Hadis ana kaynak, diğeri ikincil kaynaktır (Kara, 1999, 49-97). Muhasibi duyular, akıl, kalp ve haberi bilgi kaynağı kabul ederken (Bolat, 2001),

Yunus Emre'nin bilgi kaynakları arasında Kur'an-ı Kerim, hadisler, peygamberler tarihi, imamlar, mutasavvıflar, evliyalar, din uluları, menakıbnameler, halk gelenek ve göreneklerini saymak mümkündür (Yakıcı, 1995). Bireysel bilgi üretme kaynağı olarak duyu ve akıl vazgeçilmez olsalar da vahiy, ilham ve rüya farklı bilim alanlarında farklı şekillerde bilgi kaynağı kabul edilmektedir. Bununla birlikte her ilim dalının geçmişinde üretilen verilerin de önemi büyüktür. Bu minvalde insanların bilgiye ulaşmasında Yunus Emre'nin düşünce kaynaklarında olduğu gibi haber ve doğruluk niteliği taşıyan referansların ve otoritelerin kayda değer olduğunu zikretmek gerekir.

Hak Halîfi Dergâhı'nın bilgi ve düşünce kaynaklarının ne olduğu öncelikle postnişinlerin görüşleri çerçevesinde incelenecektir. Karacalar'da tasavvuf ve tarikat eğitimi sırasıyla Hak Halîfi'den Bacı Sultan'a, ondan da Abdülkadir Şahbaz'a intikal etmiştir. Diğer tarikatlarda olduğu gibi dergâhtaki görüşlerin postnişinlerin fikirlerine dayandığı ifade edilmelidir. Mürşid konumundaki postnişinler genel olarak hem dini hem de dünyevi rehber ve lider olarak kabul edilirler. Geleneksel toplumda meydana gelen dini, sosyal ve ahlaki sorunların çözümü ilk etapta onlara bağlıdır. Bu nedenle dini ve sosyo-kültürel yaşamın merkezinde bulunurlar (Arı, 2020, 3). Mürşid-i kâmil olarak nitelendirilen Hak Halîfi (Aşçı Dede, 2006, 2/752) tasavvufi anlayışı benimseyen tarikat mensubu bir mutasavvıf olması hasebiyle, bilgi ve düşünce kaynakları da tasavvuf ve tarikat anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Mektubu incelendiği zaman sözlerini büyük oranda ayetlere ve hadislere dayandırdığı, Bacı Sultan'ın da büyük tarikat pîrlerinin isimlerini hürmetle andığı görülmektedir. Bu konuda en fazla verinin elde edildiği Abdülkadir Şahbaz'ın ise sohbetlerinde bir konuyu anlatırken, açıklarken veya delillendirirken neye, kime dayandığını bilmek dergâhın referanslarını ortaya koymak açısından oldukça önemlidir. Şahbaz'ın kasetlerdeki çözümlemelerden doğruluk değeri atfettiği inancını, sözlerini ve davranışlarını aktarmaya (Şahbaz, 67a), ayet-i kerimeye (Şahbaz, 44a), hadis-i şerife (Şahbaz, 14b), Ehl-i beyt (Şahbaz, 07b) ve On İki İmam'ın sözlerine (Şahbaz, 54b), Kadîrî tarikatının erenlerine (Şahbaz, 57b) ve kadim irfânî değerlere (KK-1) dayandırdığı görülmektedir. Bununla birlikte Şahbaz, sohbetlerinde çok kısa da olsa ilham ve rüyadan da söz etmektedir.

Duyuları bilgi kaynağı olarak ele almakta ancak yeterli görmemektedir. Örneğin gözden bahsederken “Bu kör gözlerin yerine güzel bir göz, o görücü aletlerin, içten gören gözlerden versin, iç kulaklarından kulak versin, iç dillerinden dil versin!” (Şahbaz, 02b) diye dua etmektedir. Bu tarz bakış açısı genel anlamda Tasavvufta kabul görmektedir (Gazali, 2010, 33). İlhamı dair en açıklayıcı ifadesi şu şekildedir: “Aşk ve muhabbet kaza olmaz. Muhabbet bugün dursun da yarın edelim dersek, yarın bu muhabbeti yapamayız. İlham olmazsa konuşamazsın, dünyanın bilgini olsan, küre-i arzda en büyük âlim olsan tek kelime konuşamazsın” (Şahbaz, 06b). İlham olmadığı zaman kişinin hak muhabbeti yapamaması, muhabbet yapıyorsa da ilham kesildiği anda yarıda kalması; ‘her iyilik Allah'tandır’ (en-Nisa 4/79) ayeti, ilhamın Allah'ın inayet ve lütfuyla ilişkili olması ve tasavvufi anlayış çerçevesinde Allah'ın kelamının her an tecelli etmesiyle ilgilidir. Ayrıca Şahbaz sohbetlerinde kendisi başta olmak üzere Hz. Peygamber (sav), Abdülkadir Geylanî, Hak Halîfi, Bacı Sultan ve bazı dervişlerin rüyalarını anlatmakta, anlatırken rüyaları hayatın bir parçası gibi dinleyiciye sunmaktadır. Anlatım tarzından ilk bakışta rüyaları gerçeğin bir yönü kabul ettiğini anlamak mümkündür. Ancak “Hakk'ın yolunda yürüyen insan

dosdoğru asfalttan gider. Yani rüya ve keramete ihtiyacı yoktur. Bunlarla hakikat yolunda kesinlikle yol alınmaz” (Şahbaz, 1995)¹⁰ tespiti, her ne kadar rüyaları hayatın bir parçası olarak anlatsa da Hakk’ın yolundan giden insanın bu tarz bilgi kaynağına ihtiyacı olmadığı anlamına da gelmektedir. İlham ve rüyadan kısaca söz edildiğinden çalışmada diğer bilgi ve düşünce kaynakları üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken referans ve otoritelerin tikel örnekler üzerinde nasıl etkili olduğundan ziyade zihni ve hayatı bütüncül olarak inşa etmesi noktasında nasıl algılandıkları değerlendirilecektir.

1.1. Akıl

Akıl bilme, idrak etme, anlama, fark etme, içselleştirme, analiz etme, sentez yapma, değerlendirme ve yorumlama özelliklerini haiz önemli bir bilgi kaynağıdır. Fârâbî, bu bilgi kaynağının ilim alanlarına göre farklı anlam ve içeriğe sahip olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre akıl kelimesi birçok anlama gelir. İlki, halkın bir insan hakkında ‘o akıllıdır’ dediği şeydir. Faziletli ve iyi olanı tercih eden anlamına gelir. İkincisi kelimcilerin ‘bu aklın gerektirdiği veya reddettiği şeydir’ diyerek sıkça tekrarladıkları, kamunun veya çoğunluğun ortak görüşüne akıl adını verirler. Üçüncüsü Aristoteles’in *Kitabu'l-Burhan (II. Analitikler)*’da sözünü ettiği akıldır. Hiçbir şekilde kıyasa başvurmadan, sadece doğuştan ve yaratılıştan veya çocukluktan gelen ya da nereden ve nasıl geldiği bilinmeyen, doğru, zorunlu ve küllî önermelerin insana sağladığı kesin bilgiye akıl denir. Dördüncüsü onun *Kitabu'l-Ahlak (Nikomakhos Ahlakı)*’ın altıncı bölümünde anlattığı akıldır. Akıl, herhangi bir işle ilgili bir şeyi sürekli olarak tekrarlayıp uzun zaman tecrübe etmek suretiyle kesin bilgi ortaya çıkaran nefsin cüzüne denir. Beşincisi *Kitabu'n-Nefs (De Anima)*’te sözünü ettiği akıldır. Bilkuvve, bilfiil, müstefad ve faal akıl olmak üzere dört kısımda incelenir. İlk üçü insandaki aklın gelişim evresine, sonuncusu ise din dilinde Cebrail’e işaret eder. Altıncısı *Aristoteles'in Kitabu ma ba'de'l-Tabî'a (Metafizika)*’da anlattığı akıldır. Burada akıl kendi varlığını akleden, varlığın ilkesini akleden, her bakımdan zorunlu olan varlıktır. Ay-üstü âlemde diğer ilkeler O’na nispetle akıl sayılırlar (Fârâbî, 2003, 127-137). Görüldüğü üzere akıl, ilim dallarının çoğunda farklı mahiyet ve bağlamlarda bilgi kaynağı olarak kullanılmaktadır.

Akıl açısından tasavvuf; felsefe, mantık ve kelimada olduğu gibi akla dayalı bir ilim olmasa da tamamen akli dışlayan bir ilim de değildir. Aşçı Dede, Hak Halîlî’nin *‘Sûret-i Emirname-i Reşadet-penâhi’* sini yorumlarken,

“Sefine-i Nuh gibi derya-yı aşk u muhabbet-i ilahiyyesinde geşt ü güzâr ile kuy-ı cânâna vasıl olmak ve kavm-i zalimin olan nefs ü şeytanın vesvesesinden necat bulmak ve sefine-i vücuda kumanda etmek üzere akıl kaptanını ihсан u inayet etmiş ve kıs alâ zâlik” (Aşçı Dede, 2006, 3/1092)

sözleriyle akli sevgiliye ulaşmada, nefis ve şeytanın vesveselerinden kurtulmada ve beden yönetilmesinde yönetici kabul ettiğini açıklamıştır. Aklın kaptan, Allah’ın ihсан ve inayeti kabul edilmesi, akletme halindeki kişinin ihсан ve inayete nail olduğu, ilke bazında aklın zorunlu, olumlu ve değerli olduğu anlamına gelmektedir.

10. Bk. Abdilkadir Şahbaz, Video Ses Kaydı, Ali Nurettin Şahbaz Özel Arşivi, 1995. Görüntülü ses kaydı Ahmet Şahbaz ve beraberindeki ekip tarafından 2017 yılında çözümlenmiş, 2020 yılında tekrar gözden geçirilmiştir. Çalışmada görüntülü ses kaydının çözümünden (07 Ocak 2020) yararlanılmıştır.

Şahbaz bir sohbetinde “Biz ne zaman akıllanacağız?” (Şahbaz, 67a) ifadesini kullanmakta, gönlünden geldiği gibi dua etme konusuna değinirken “Çoluğuma çocuğuma akıl ver” (Şahbaz, 04a) duasını tavsiye etmekte, kendisi de “Çocuklarınıza Allah akıl, fikir, merhamet versin” (Şahbaz, 17a) diye dua etmektedir. Akılla ilgili soru tarzı, dua olarak aklın talep edilmesi, fikir ve merhametle birlikte kullanılması aklın erdemli olma, lehine ve aleyhine olan şeyleri bilme, bir şeyin sonucunu düşünme anlamına geldiğini göstermektedir. Duada özellikle aklın talep edilmesi başlı başına hayatın anlamını kavramada ve hakikat arayışında vazgeçilmez olduğunu göstermektedir.

Şahbaz’ın ifadelerindeki akıl kelimesi “tutmak, hapsetmek, alıkoymak, engellemek, yasaklamak, korumak” (Cihan, 2013, 59) anlamında sözlük anlamıyla yakın ilgiye sahiptir. Olumsuzluktan, kötülükten, zulüm ve haksızlıktan insanı uzaklaştıran yeti anlamındadır. Öte yandan Fârâbî’nin akıl çeşitlerinden halka göre akıl çeşidine uygun gelmektedir. Ona göre

“Halk bir insan hakkında ‘o akıllıdır’ derken ‘düşünme ve akletmeyi’ kasteder. Şöyle ki bazen onlar Muaviye gibisine ‘o akıllıydı’ derler; bazen de akıllı olanın dine ihtiyacı bulunduğunu ileri sürerek [Muaviye’ye] akıllı demekten çekinirler. Çünkü halk dini fazilet saydığı için akıllı derken bununla ancak faziletli olanı ve iyinin tercih edilmesi veya kötüden sakınılması gerektiği hususunda iyi düşünen kimseyi kasteder. ... Gerçekte iyi olanı yapmak ve kötü olandan sakınılması gerektiğini ortaya koymak üzere iyi düşünmek, akletmek demektir” (Fârâbî, 2003, 127-128).

Şahbaz’ın akılla ilgili değerlendirmeleri büyük Türk düşünürü Fârâbî’nin halka göre akla ilişkin açıklamalarıyla örtüşmektedir. Şahbaz’ın âlim ve cahil karşılaştırması da bu hususa işaret etmektedir. Ona göre

“Eğer Fahr-i Âlem Efendimiz’in yolundan gitmek istiyorsak, insanı sevmeliyiz, insana kötü gözle bakmamalıyız. İnsana kötülük yaparsak bu kapıya bizi koyarlar mı koymazlar mı? Takdir sizin. İcinizde hiç cahil yok. Ben kimseyi cahil kabul etmem. İşimize gelirse hepimiz âlimiz, işimize gelmezse cahiliz, hepimiz yalan söylüyoruz. Hangimiz cahil? Ver bakalım bana on frank, verir misin? Yürüyerek uzak yola değil, Gent’e git, gider misin? (Brüksel ile Gent arası 55 km.) Vasıta varken yürüyerek gider misin? Gitmezsın! Hani cahildin?” (Şahbaz, 14b).

Âlim ile İslam düşüncesinin herhangi bir alanında ihtisas sahibi uzman kişiyi değil de erdem ve kötülüğün niteliğinden haberdar olan, kötülük yapmayan ve bir şeyin sonucunu düşünebilen kişiyi kastetmektedir. Hatta bu düşüncenin benzeri ve açıklaması mahiyetinde “Hiç kimseyi cahil olarak görmüyorum. Maddi menfaatini bilen bir insan manevi menfaatini de bilir. Dünyanın en büyük âliminin bildiğini en cahil kişi de bilir. Allah’tan büyük âlim mi var? Onu dinlemek yeterlidir” (Şahbaz, 67a) tespitinde bulunmaktadır. Bilgin olmada odak nokta Allah’ın ayetlerini dinlemek, bilmek ve anlamak, Peygamberimizin yolundan gitmek, insanı sevmek, kötülük yapmamak ve bir şeyin neticesini düşünebilmektir.

Bazı ilim alanlarında özellikle irfânî alanda müşahede edilenler doğrudan hakikat olarak değil de simge olarak açıklanır. İbn Tufeyl’e göre müşahede alanında meydan dar, dillendirilmesi mümkün olmayan hususları kelimeler aracılığıyla

sınırlandırmaya/ifade etmeye çalışmak tehlikeli bir iştir (1990, 142). Tasavvuf bazı yönleriyle akla uygun olsa da bazı yönleriyle akıl ötesi bir ilim olarak görülmektedir. Hak Halîlî “Sizin bazı halleriniz var ki lisan u kalem ile beyan mümkün değildir. ... (Mâ) lâ yudraku küllühû lâ-yutraku küllüh” (Aşçı Dede, 2006, 2/1091) cümleleriyle her ne kadar bazı şeyleri açıklamak mümkün olmasa da “tamamı idrak edilemeyen şeyden tamamen vazgeçilmez” ilkesince insan tamamını anlamasa da gücü ölçüsünde halleri anlamaya ve bilmeye çalışmalı, düşüncesindedir. Şahbaz’a göre ise “Evliyaların işine akıl ermez” (Şahbaz, 05a). Bu bağlamda evliyaların bazı sözleri ve yaptıkları salt rasyonel akılla değerlendirilmemelidir (Uludağ, 2001, 34). Şahbaz cennetteki ferah ırmağını anlatırken cennette akıl ve mantık dışı haller yaşanacağını ifade etmektedir (Şahbaz, 4b). Zira mutasavvıflar ilahi, ezeli ve ebedi gerçeklerin akıl yoluyla kavranamayacağını belirtmişler (Uludağ, 2001, 34) ve bu minvalde aklın sınırlı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

İnsanın aklıyla çözemediği nice ilâhî sırlar ve hikmetler vardır. Bu yüzden sûfiler, aklın kavrayamayacağı konulardan herkese bahsetmemişler; bahsetmek gerektiğinde ise bunları işaret ve sembollerle ifade etmeye çalışmışlardır. Çünkü dilin sınırları, yüce hakikatleri ifade etmeye kâfi değildir (Köle, 2013, 93-94). Lisanın ve kudretin sınırlı olması metafiziksel alanda kelime ve kavramların benzetme, sembolik, istiare vb. yollarla kullanılması anlamına gelecektir. Bu nedenle âlemin kıdemi veya hudusu (İbn Tufeyl, 1990, 119-121) gibi ezeli-ebedi alanda hakikati anlamak ve anlatmak bilgi felsefesi açısından bir hayli zor demektir. Nitekim “Akl-ı ma’âş hikmetleri derk edip aslını bilmez ve hadd u payanı olmayan kesrette vahdet-i külliyyi bulmaz. Ve akl-ı ma’âş kuvvetiyle kalb-i selime kut ve teselliye talip değildir. Bilmez ve kendine gayet vahdet-i külli muhal görünür” (Aşçı Dede, 2006, 2/643). Tasavvufta aklın yetersizliği, gündelik alan değil daha çok metafizik alanla ilgilidir. Zira bu alana akılla değil, keşf, ilham, firâset, kalp türü idrak vasıtalarıyla ulaşılabileceğine inanırlar. Nitekim Bacı Sultan’a göre “Firâset keramete kış attırır” (K1). Bacı Sultan’ın çağdaşı Nurettin Topçu’ya göre akıl bir merdivendir; akılsızlıkla Allah’a varılmaz. Ancak akıl merdiveninin bütün basamakları aşıldıktan sonra onu bırakıp kalp ve ilham kanadının açılmasına ihtiyaç vardır (2015, 173). Buna göre insanın aklı aşan bazı şeyleri bilebilmesi için aklın zirvesinde ve ötesindeki firâsete yol aralamak gerekir. Ayrıca yakînî bilgiyi ortaya koyan haber tarzı bilgilere de ihtiyaç vardır ki bu konuda en başta gelen bilgi kaynağı Allah’ın kitabı Kur’an-ı Kerim’dir.

1.2. Kur’an-ı Kerim

İnsanın anlam ve hakikat arayışında ilahi hitaba muhatap olması akıl yetisi ve onun işlevsel olması vasıtasıyla gerçekleşir. Vâcibu’l-vücûd’un hitabı akılla anlaşılır. Bu noktada birbirinden ayrılmayan hitap, muhatap ve anlama-arama sürecinde akıl yetisi çok önemlidir. Kıyamete kadar müminler için geçerli ve en güvenilir hitap ise Kur’an-ı Kerim’dir.

Hak Halîlî Dergâhı’nın öncelikli bilgi kaynağı Kur’an-ı Kerim’dir. Dergâha ait *Temel Dini Bilgiler*’de “Kur’an-ı Kerim Rabbimizin Peygamber Efendimize indirdiği kitaptır. Efendimiz aracılığı ile biz müminlere okuyup anlamamız ve emirleri yaşamamız için gönderilmiştir. İnsanları karanlıktan aydınlığa çıkararak bir öğüttür. Hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan, helali haramdan ayıran yegâne dayanaktır”

(Şahbaz, 2020, 11) şeklinde tanımlanmış, Kur'an-ı Kerim'in dergâh açısından teolojik, epistemolojik ve ahlaki bir referans olduğu ortaya konulmuştur.

Kırk yaşında hıfzını tamamlayan Hak Halîli'ye (Şahbaz, 70b) göre;

“Kur'an-ı Kerim Cenâb-ı Allah hazretlerinin kitabı ve sözcüğüdür. Hiç değişmedi, değişmez ve değiştirilmez. Çünkü Cenâb-ı Allah hazretleri Kur'an-ı Kerim'de dedi ki 'Bu Zikr-i Şerîf'i biz indirdik ve biz de muhafaza ederiz' (el-Hicr 15/9). Öylece bu Kur'an-ı Kerim'in kelimeleri hiç değiştirilmez” (HEM).

Bacı Sultan, babasının yolundan hareket ederek Kur'anî ilkeleri hayatın vazgeçilmezi kabul etmiştir. Bu sadette sadece yüzünden kıraat etmekten ziyade ayetlerin anlamına dikkat çekmiştir. Devamlı okuduğu kitap İzmirli İsmail Hakkı'nın *Ma'ani-i Kur'an (Türkçe Kur'an Meali)* adlı eseridir (Saritaş, 2018, 121).

Bacı Sultan'ın inanç, ibadet ve ahlak konusunda temel referansının Kur'an-ı Kerim olduğu Seyyid Seyfullah'tan devamlı aktardığı “*Delilim Sırrı Kur'an'dır / Bunu bilen naçar olmaz*” (Saritaş, 2018, 121) dizelerinden anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'e hürmeti bağlamında, torunu Hüseyin Şahbaz ile birlikte, Kadir Özokçu ve Hasan Bağseven'in hafızlığını tamamlamasına yardımcı olmak için Emirdağ'daki evinde ikamet ettiğini, onların iâşesini sağladığını, yemeklerini ve temizliğini bizzat kendisinin yaptığını da belirtmek gerekir (K2).

Abdilkadir Şahbaz, “Çocuklarımıza Kur'an okutmayı düşünün. Okutursanız çok iyi olur. Kur'an'ı öğrenin” (Şahbaz, 5a) diyerek Kur'an öğrenmeyi önemsemiş ve çocuklarına da kendisi öğretmiştir (K1). Şahbaz'ın Kur'an ile günlük ilgisine şu örnek de verilebilir. Her gün sabah namazı vakti kalkar, zikrini çeker (yaklaşık bir saat sürer), sabah namazını kılar, sonra da Yasin-i Şerif'i okurdu (Saritaş, 2020, 368). Ayrıca ilk oğlu Hüseyin Şahbaz'a hafızlık yaptırması, torunu Abbas Şahbaz'ı ilahiyat fakültesinde okutması, Kur'an'a ve Kur'anî ilimlere olan ilgisine işaret etmektedir.

Abdilkadir Şahbaz'a göre “Kur'an-ı Kerim ayetlerini herkes farklı yorumlar. Herkesin bir yorumu vardır. En önemlisi Allah'ın gönlümüzdekilerle ayetleri tefsir ettirmesidir. İnşallah Cenâb-ı Hak, Bacı Sultan'ın çocuklarına bu kudreti nasip eder” (Şahbaz, 43b). Her insan gücü ölçüsünde ayetleri okur, anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Böylece ilahi hitaba gücü ölçüsünde doğrudan muhatap olur. Ancak ayetleri anlarken yorumlayacak olanın gönlünü temizlemesi ve Allah'ın yardımını beklemesi gerekir. İnsan bir taraftan kesbî olarak irade ve tercihini kullanıp gönlünü temizleyecek, diğer taraftan da ilmin oluşabilmesi için Allah'ın inayeti ve lütfunu bekleyecektir. Bu durum İslam felsefesinde nefsin bilgiyle aydınlatılıp temizlenmesi (İbn Sînâ, 2013, 49-54; Kaya, 2015, 43), tasavvufta ise riyazet, zühd vb. yollarla ruh ve kalbi temizlemek (Uludağ, 2002, 340) anlayışıyla ilgilidir.

Ayetler okunmaya başladığı zaman “Kur'an-ı Azimüşşân'ın her harekesinin ve her harfinin Ehl-i beyt'i Âl-i Aba hakkında nazil olduğu” (Şahbaz, 44a) görülür. Dergâhtaki Kur'an ve Ehl-i beyt'i birlikte değerlendirme anlayışı burada da net bir şekilde vurgulanır. Ayrıca düğün, taziye vb. yerlerde kıraat olunan ayet-i kerimelerde de bu duruma şahit olunur. Dergâh camiinde yıllarca imam-hatiplik yapan Yoksul Derviş'in sıklıkla aşır olarak Al-i İmran 3/18-19, el-Hud 11/73, en-Nur 24/35, el-Ahzab 33/33, eş-Şûrâ 42/23, el-Fetih 48/29 ayet-i kerimlerini, el-Yasin, el-Fetih, el-

Vakıa, en-Necm, el-Mülk, el-İnsan (ed-Dehr), el-Fecr ve ed-Duha surelerini okuduğu görülmektedir (K2).

“Kur’an-ı Azimüşşân varsa, biz buna inandıysak, elbette bundan bir gıdım ayrılmayız. Gerektiği zaman bizi öldürebilirler, gerektiği zaman bizi mahvedebilirler” (Şahbaz, 5a) diyen Şahbaz, başka bir konuşmasında “Allah’ın yapma dediğini yapma, yap dediğini yap” demiştir (Şahbaz, 55a). Bu tutum “Allah ve Resûlü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek ve kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah’ın ve Resûlü’nün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır” (el-Ahzab 33/36) ayetine işaret etmektedir (K3). Kur’an-ı Kerim’e inanmak, inancın gereğini yerine getirmek, onun uğrunda mücadele etmek ve gerekirse ölmek Kur’an’ın ontik önemini, inanıp ayrılmayız anlayışı da epistemolojik ve değer açısından önemini ortaya koymaktadır. Kur’an-ı Kerim’i çoğu zaman “Kur’an-ı Azimüşşân” yani şan ve şerefi yüce olan Kur’an (Şahbaz, 5a) diye adlandırması da Kur’an’a hürmeti gösteren bir ifade tarzıdır.

Kur’an-ı Kerim, bilgi kaynağı kabul edip onunla hemhal olan postnişinlerin sözlerine ve uygulamalarına yansıdığı gibi dergâh yapılarına da yansımıştır. Dergâh külliyesindeki caminin dış giriş kapısının üstünde “Tebliğime ücret istemem sizden Ehl-i beyt’ime sevgi beklerim hepinizden” (eş-Şûrâ 42/23) ayeti; caminin kubbelerinden birinin iç kısmında “Ey Ehl-i beyt! Allah sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmak ister” (el-Ahzab 33/33) ayeti; türbeden camiye geçişin üst kısmında “o gün bütün insanları imamlarıyla birlikte çağıracağız” (el-İsra 17/71) ayeti; türbenin dış giriş kapısının üstünde “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler” (el-Yunus 10/62) ayeti yazılıdır. Türbenin sağ taraf duvarında orijinali türbe müzesinde bulunan Hak Halîlî’nin Yasin-i Şerif vefkinin kopyası bulunmaktadır. Türbenin kubbesinde tevhidi ve birliği niteleyen İhlas suresi yazılıdır. Cami ve türbe içerisinde nakşedilmiş ayet-i kerimlerin her birisi Dergâhın inanç şekli yansıtmakta, Kur’an-ı Kerim-Ehl-i beyt düşüncesinin iç içe olduğunu ve en önemlisi İslam’a mensubiyet tarzının Kur’an’a dayandığını göstermektedir.

1.3. Sünnet-i Şerife

Dergâh sohbetlerinde peygamberlerden sıklıkla söz edilir, özellikle Hz. Âdem’in tövbesi, Hz. Nuh’un tufandan kurtuluşu, Hz. İbrahim’in mancınığa atılması, Hz. Musa’nın Allah’la konuşması, Hz. İsa’nın sevgi ve sabrı üzerinde durulur. Ancak sohbetlerin yoğunluğu Hz. Muhammed (sav) üzerine yoğunlaşır.

Hak Halîlî Dergâhı adeta Hz. Peygambere sevgi ve saygı ilkesi üzerine kurulmuştur. Peygamberimiz adaletin ve rahmetin temsilcisi olarak görülür. ‘Gönüller Sultanı’ diye tesmiye olunur (Şahbaz, 2020, 63).

Hak Halîlî’ye göre “Doğru yolda yürümek ve Peygamberimiz Muhammed aleyhi’s-selamı sevmek ve sünnetine ittibâ etmek suretiyle, ahirete rahat varıp nihayetimiz hayırlı olur ve Cenâb-ı Allah’ın rahmetine ve rızasına nail oluruz” (HEM). “İslam dininin itikadında sabit ve farzların edasında Peygamberimizin yürüdüğü ve emrettiği gibi yürüyesin ki nihayetinin hayırlı ola. ... Cenâb-ı Allah hazretleri bütün hayırlı işleri bir yerde koydu, bu yerin anahtarı Peygamberimizin yürüdüğü yolda yürümektir” (HEM). Görüldüğü üzere insanın bu dünyada ve ahirette hayırlı olması

Hak Halîli açısından Peygamberimizi sevmesine, O'nun emir ve yasaklarını dikkate alarak O'nun yolunda yürütmesine bağlıdır.

Bacı Sultan'dan günümüze kendi sesinden bir sohbeti ve birkaç ilahisi gelmiştir. Sohbetinde Peygamberimizden ve salavat konusundan söz etmektedir. Nitekim Nutku İlahisi de Peygamber sevgisini ortaya koymaktadır:

*“İsmine kurbanım ismin Muhammed
Her iki cihanda sende müriüvvet
Bakide şefaata dünyada himmet
Efendim sultanım sığındım sana
Hanedan aşkına geldim kapına”* (Eryıldırım, 2001, 90)

Şahbaz'ın Peygamberimizle ilgili tespitleri ise şu şekildedir:

“Efendimizi ve Efendimizin sevdiğini severek onun yolunda yürüdüğümüz zaman her şey tamamdır. Allah'a yaklaşacak tek yol Fahri Kâinat Efendimizi sevmektir. Allah'a yaklaşacak O'ndan başka, üstün bir yol yoktur. İnsanlığın tek tedavisi Hz. Peygamber Efendimizi sevmektir. Fahri Âlem Efendimizi sevmek, O'nun sevdiğini sevmek, gücümüzün yettiği kadar O'nun yolunda yürümek meseleyi halleder” (Şahbaz, 14b).

“Diri diye kime derler biliyor musun? Aşk-ı Resûlullâh'ı gönlünde taşıyana diri derler. Gücümüzün yettiği kadar doğru yoldan yürümek, O'nun emirlerini harfiyen yapmak gerekir. Fahri Âlem Efendimizin söylediğini dinlemedikten sonra, sana ilmin, kitabın ne faydası var? İşine ve nefesine gelenleri yapar, her şeyin nefis arzusuyla giderse bu gemi kalkmaz. Fahri Kâinat Efendimizin izinde, yolunda gitmek; sabretmek, alçakgönüllü olmak, herkesi sevmek, herkesi kendinden güzel görmek, kendini herkesin ayağının altında görmekle olur. Allah'ım bize bu ahlakı lütfetsin. Ruhumuza, cismimize nasip eylesin. Küre-i arzda mezhep, din, ırk gözetmeden, millet ayırmadan insanoğlunun hepsine Hak gözüyle bakarsak işte o zaman Fahri Kâinat Efendimiz bizden razı olur. Bu razı oluş da bizi Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmeye götürür” (Şahbaz, Ses Kaydı, 14b).

Bu tespitlerden ırk, millet, insan ve mezhep ayırmamak düşüncesi Yunus Emre'nin “Yetmiş iki millete birlik ile bakmayan, şer ile evliya ise hakikatte asidir” (Tatçı, 1991, 29/4) açıklamasını hatırlatmaktadır.

Alevilik tarihi incelendiği zaman bazı kişi veya grupların Peygamberimizi dışlayarak Aleviliği felsefi, kültürel, siyasi ve törel olarak sadece insan ve doğa sevgisi üzerine kurgulamaya çalıştıkları görülmektedir (Arı, 2020, 19). Hatta garip bir şekilde “Alisiz Alevilik” düşünceleri bile ortaya atılmaktadır (Bulut, 2015). Şahbaz'a göre ise

“Aleviliğin şanı budur: Hz. Peygamber Efendimizi sevmek, O'nun yolundan yürümek. Müslümanlık da bu, Alevilik de bu, hepsi bu! O'nun sevdiğini sevmek, dostuna dost, düşmanına düşman olmak. Fahri Âlem Efendimizi seviyor isek ahlakımızın O'na benzemesi gerekir. Bizim ahlakımız, hareketlerimiz O'na benzemeyince Hz. Fahri Âlem Efendimizi seviyoruz, Ehl-i beyt'i seviyoruz deme hakkımız olamaz” (Şahbaz, Ses Kaydı, 50a).

Buna göre Alevilik Peygamberimizi sevmenin yoludur, O'nun yolundan gitmeye ve ahlakî açıdan O'na benzemeye çalışmaktır. Öyle ki tevellâ ve teberrâ da Ehl-i beyt'in dostunu dost, düşmanını düşman kabul etmekle, bir ileri noktaya taşınmakta sadece düşmanı düşman olarak kabul etme Alevî olmak anlamına gelmemekte, ahlakî açıdan dostu benzemenin gerekliliği de vurgulanmaktadır.

Şahbaz'a göre "Cennet Resûlullâh'tır, Ehl-i beyt'i sevmektir, cehennem O'nun sevgisinden mahrum kalmaktır. Fahri Âlem Efendimiz sana kızmış ve kırılmış ise vallahi yedi cehennem seni bekler. Asıl cehennem Fahri Âlem Efendimizden ayrılmaktır. Fahri Âlem Efendimizden ayrılan kişi cehenneme girmiş demektir" (Şahbaz, 23b; Sarıtaş, 2020, 369). Görüldüğü üzere Peygamberimiz ve Ehl-i beyt'in yolundan gitmek ahiretteki mükâfata, onların yolundan ayrılmak ahiretteki cezaya denk tutulmaktadır. Bu düşünce Peygamberimiz ve Ehl-i beyt ile, ahiret hayatı ve sonsuzla daima bir ilgi kurulduğunun göstergesidir.

"Resûlullâh Efendimiz aşk. O'nu sevmek, O'nun şefaatinin beklemek dünyanın, ahiretin en güzel cennetidir" (Şahbaz, 65b). "*Bana seni gerek seni*" diyor Yunus Emrem! Yunus Emrem her şartta söylemiş de bu zındıklar anlamazlar" (Şahbaz, 15a). Cennetle ilgili tespitler Yunus Emre'nin

"Cennet Cennet dedikleri

Bir ev ile birkaç huri,

İsteyene ver sen onu,

Bana seni gerek seni" (Tatçı, 1991, 381) dizelerinde geçmektedir.

"Fahr-i Âlem Efendimizin yolu, kendi nefesine razı olmadığını başkasına yapma diyor. Kendi nefsinin razı olduğunu herkese yap! Madem Fahr-i Kâinat Efendimiz bunu istiyor bizden, gücümüzün yettiği nispette yapmaya çalışalım (Şahbaz, 14b). Şahbaz'ın peygamberimizin yolu dediği bu tespit ahlak alanında altın ilke ve kendini ölçü alma ilkesi denilen "kendin için sevdiğini ve istediğini başkası için istemek, kendin için sevmediğin ve istemediğin şeyi başkası için de istememek" olarak açıklanmaktadır. Bu ilkeden ve müftüler nasıl fetva verirlerse versinler nefesine danışmayı tavsiye eden hadisten yola çıkarak uzman vicdan ilkesine ulaşılır (Cihan, 2013, 66). Bu ilkenin Peygamberimizden hareketle dergâhın temel kabullerinden biri olduğunu ifade etmek mümkündür (K3).

Şahbaz'ın sözlerinden Hak Halilî Dergâhı'nın Peygamberimizi algılama şeklinin; peygambere iman, imanın sevgi boyutuna dönüşmesi, sevginin de ahlakî erdeme evrilmesi gerektiği yönünde olduğu anlaşılmaktadır.

Dergâhta herhangi bir işe başlanırken "Efendimizin niyetiyle" (Şahbaz, 2020, 23) diye başlanır. Vakit namazlarının farzlarından sonra sesli ve topluca beş defa salavat getirilir. Zikrin önemli kısmı Peygamberimize yapılan salat ve selâmı içeren *Kaside-i Muzariyye*'dir. Zikrin son kısımlarında ise On İki İmam'a salavat getirilir (Eryıldırım, 2001, 30-36). Bacı Sultan'a göre "Salavat bütün ibadetlerin miftahıdır" (K1). Günlük yaşam uygulamalarında her türlü dua (sofra, namaz, kişiye özel dualar) salavatla bitirilir. Fatiha dendikten sonra da İslami geleneğe uygun olarak üç salavat-ı şerife ve bir fatiha okunur. Salavata verilen değer Peygamberimize karşı beslenen

sevgiyle doğrudan ilgilidir ve O'na olan ihtiramı gösterir. Bu örnekler indinde salavatın Hak Halîlî Dergâhı'nda önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

Peygamberimizi bilgi kaynağı kabul etme dergâhın yapılarına da yansımıştır. Caminin içinden türbeye geçiş kapısının üstünde “Ben ilmin şehriyim ve Ali onun kapısıdır. O zaman kim ilim irade ederse kapısından girsin” (Tirmizî, Menâkıb, 20) hadisi yazılıdır. İlimin ve bilginin Peygamberimiz ve Hz. Ali'den alınacağı vurgulanır. Caminin kubbelerinin iç kısımlarında “Size iki emanet bırakıyorum biri Kur'an-ı Kerim diğeri Ehl-i beyt'imdir” (Tirmizî, “Menâkıb”, 31; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 17/170), “Ehl-i beyt'im Nuh'un gemisine benzer, binen kurtulur, binmeyen helak olur” (Bezzâr, 1988, 11/329) hadisleri yer alır. Cami ve türbede yazılı olan ayetler ve hadisler, Ehl-i beyt düşüncesinin Kur'an'dan ve hadislerden hareket edilerek ortaya konulduğunu gösterdiği gibi, daha da önemlisi ayet ve hadislerin bilgi, erdem ve anlamın kaynağı olarak vazgeçilmez referanslar olduğunu göstermektedir. Akıl, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet dışında Hak Halîlî Dergâhı açısından vazgeçilmez dini, dünyevi ve ahlakî otoriteler vardır. Onlar da Ehl-i beyt, On İki İmam, Kadîrî pirleri ve İrfânî geleneğin seçkin temsilcileridir.

1.4. Ehlîbeyt'in ve On İki İmam'ın Sözlere

Hak Halîlî Dergâhı'nda Ehl-i beyt sevgisi ön plandadır. Öyle ki Al-i İmran Suresi 61. ayetin nüzûl sebebi Ehl-i beyt'i Al-i Aba'nın beş kişi (Peygamberimiz, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) olduğu yönünde tefsir edilir (Sarı, 2021,182). Yine Ehl-i beyt hakkında nazil olan (Tirmizî, Menâkıb, 32) Ahzab Suresi 33. Ayet-i kerimeye istinaden Ehl-i beyt'in masum olduğuna inanılır (K3). Peygamberimizin soyundan gelen on iki kişi ise On İki İmam olarak algılanır. On İki İmam, Peygamberimizin neslinden olup ilmen, ahlaken ve soy bakımından yaşadıkları dönemdeki insanların en faziletlisi kabul edilir. Ehl-i beyt'ten Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, sonra da sırasıyla Zeynelabidin, Muhammed Bakır, Cafer es-Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammed Tâki, Ali Nâki, Hasan Askerî, Muhammed Mehdi (Şahbaz, 2020, 70) On İki İmam içerisinde sayılır. Ehl-i beyt ve On İki İmam dini otorite oldukları gibi bilgi kaynağı noktasında da otorite kabul edilirler. Ancak On İki İmam Ehl-i beyt ile birlikte değerlendirildiğinden sohbet ve gündelik yaşamda daha ziyade Ehl-i beyt üzerinde durulmuştur.

Dergâhla ilgili *Temel Dini Bilgiler*'in ‘İnanç Tarihi İle İlgili Bilgiler’ kısmında sırasıyla peygamberler, Peygamberimiz, Ehl-i beyt, On İki İmam, On Dört Masumu Pak ve On Yedi Kemer-bestten söz edilmektedir (Şahbaz, 2020, 62-73). Dergâhtaki sohbetlerde “Size iki emanet bırakıyorum onlara sımsıkı sarıldığımız müddetçe yolunuzu şaşırılmazsınız: Allah'ın kitabı Kur'an ve Ehl-i beyt'im” (Tirmizî, Menâkıb, 31; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 17/170). “Ehl-i beyt'im Nuh'un gemisine benzer. Binen kurtulur; binmeyen boğulur gider” (Bezzâr, 1988, 11/329) hadislerinin çok sık tekrarlandığı görülür. Ayet ve hadislerden hareket ederek Ehl-i beyt ve On İki İmam'ın sözlerinin referans olarak kabul edildiği sohbetlerden açıkça anlaşılmaktadır (Şahbaz, 55b, 76a). Bu durum Bacı Sultan'ın ve mensuplarının ilahi ve deyişlerine de yansımıştır (Sarı, 2010; Yıldırım, 2007).

Aliyyü'l-a'lâsın bir ulu hansın
Allah'ın aslanı seyfullah sensin
Hakikat ilminin miftahı sensin
Efendim sultanım sığındım sana
Hanedan aşkına geldim kapına
 ...
Analar anası ah benim anam
Benden selam söyle Ali yârine
Bu canı yoluna kurban eylesin
Efendim sultanım sığındım sana
Hanedan aşkına geldim kapına (Eryıldırım, 2001, 91).

Allah bir Muhammed Ali diyelim
Hasan'la Hüseyin'i candan sevelim
Zeyne'l-Âbidin'i yad eyleyelim
Allah ayırmasın On'ki İmam'dan.

İmam Bakır, İmam Cafer Şah ile,
İmam Kazım, İmam Rıza dem ile,
İmam Tağı, İmam Nagi cem ile,
Allah ayırmasın On'ki İmam'dan.

İmamı Hasanü'l-Askeri ile,
Şahı Mehdi sahip serveri ile,
Yoksul Derviş der ki didarı ile,
Allah ayırmasın On'ki İmam'dan (Sarı, 2010, 2/186).

Bu bağlamda dergâh postnişinlerinin Ehl-i beyt konusunda çok sık sohbet ettiği (K3), ses kayıtlarının çoğunun Ehl-i beyt hakkında olduğu görülmektedir. Bacı Sultan'ın kendisini “Bende-i Al-i Aba'nın azat kabul etmez kapı köpeğiyim” (K1) diye nitelenmesi Ehl-i beyt'e sevginin ve saygının bariz ifadesi olmakla birlikte, kapı köpeği ifadesi ile bağlılık, sıdk ve vefa kastedilmektedir.

Ehl-i beyt bilgi kaynağı ve erdemın temsilcisi olarak kabul edildiği gibi, Ehl-i beyt düşmanları da yanlış bilginin ve kötülüğün temsilcisi olarak görülürler. Abdilkadir Şahbaz biraz daha ileri giderek şatafatlı, gösterişli yemeklerin sunulduğu

sofrayı “Yezid Sofrası” olarak adlandırmıştır (K2). Şahbaz muharrem ayında matem duygusunda olmak gerektiğini söylemiş ve “Her yer Kerbelâ, her gün on muharrem, İmam Hüseyin her gün attan düşüyor” (K1) sözüyle dergâhın tarih şuurunu ortaya koymuştur. Öyle ki Ehl-i beyt düşüncesi dergâhın günlük hayatına, törenlerine ve kutlamalarına da yansımıştır. Tarikat adabının gereği olarak her gün bireysel, haftada bir toplu olarak yapılan zikirlerden önce veya sonra saz ve bendir eşliğinde Allah, Peygamberimiz, Ehl-i beyt ve On İki İmam’a sevgi ve saygıyı anlatan deyişler söylenir. “Hay” ve “Hu” esmalarıyla semah dönülür. Her sohbet Ehl-i beyt’in ismen zikredildiği dua ile bitirilir (K2).

Dergâhta her yıl Nevruz Hz. Ali’nin doğum günü olarak kutlanır. Ehl-i beyt dostları her yıl 21 Mart günü bir araya gelir. Kurban kesilir, ikindi namazına müteakip zikir çekilir. Zikirden sonra yemek yenilir ve türbe camiinde ilâhî okunur, deyiş söylenir, semah dönülür ve Hz. Ali ve Ehl-i beyt’i konu edinen muhabbet edilir (K3).

Hicri olarak zilhicce ayının son iki günü ve muharrem ayının ilk on günü matem günleri, miladi olarak da eylül ayının son iki günü ve ekimin ilk on günü matem günleri sayılır. Matem günlerinin gündüzlerinde Kerbelâ şehitlerinin İslam uğruna yaşadıklarını hissetmek ve duygudaşlık adına oruç tutulur. Muharrem ayı matem ayı, bu günlerde tutulan oruç da matem orucu olarak kabul edilir. Aşure günü sabah namazından önce ve ikindi namazından sonra toplu olarak kaside okunur ve zikir çekilir. Aşure yemeği gönüllük esasına binaen elbirliği ile yapılır. Aşurenin ateşi sabah zikrinden sonra salavat ve On İki İmam’ın adı ile tutuşturulur. Pişinceye kadar da zikirler söylenir, salavatlar çekilir. Abdilkadir Şahbaz’a “Hangi takvime göre matem yapalım” diye sorulduğunda, “Yılda iki defa İmam Hüseyin’i ansanız yine az değil mi?” diyerek iki defa anmayı ilke haline getirmiştir (Şahbaz, Ses Kaydı:74a). Ona göre “Muharrem orucu emir değildir, aşktır” (K1). Oruçlu günlerde et, süt, yumurta gibi hayvansal gıdalar yenmez, eğlence yapılmaz. Hatta İmam Hüseyin ve Kerbelâ yiğitleri, kadınları ve çocukları yani Ehl-i beyt ailesi müthiş bir susuzluk yaşadığı için mümkünse su içilmez (K3). Ayrıca dergâhta birçok yerde (örneğin sofrada, sohbet bitiminde sohbet duası olarak) Nadi Ali¹¹ ve Lî-hamsetün¹² metinleri dua olarak okunmaktadır (Şahbaz, 2020, 44-47). Nadi Ali Hz. Ali, Lî-hamsetün ise Ehl-i beyt ile ilgilidir.

11. Nâd-i Aliyyen duası, Ehl-i beyt’i sevenler tarafından olay ve zamana bağlı kalmaksızın okunmakla birlikte dergâhta daha ziyade sofrada, zikir, hasta ve yatmadan önce dua olarak okunur. *Eüzü billâhi mine ‘ş-şeytâni ‘r-racim, Bimillâhîr-Rahmâni ‘r-Rahim. “Nâd-i Aliyyen Mazharal acâib. Tecidhü avnen leke fi ‘n-nevâib. Küllü hemmin ve gammin seyenceli.”* (Duanın buraya kadar olan kısmını Efendimiz (sav) Uhud Savaşı’nda etmiştir.) *Bi azameteke ya Allah, bi nübüvvetike ya Muhammed, bi velâyetike ya Ali ya Ehl-i Beyt’i Ali Aba ya Şâh-ı şehidi Deşti Kerbela. Ya Gavsu Azam, Hak Halili, Bacı Sultan, Pir Efendim, Destur... Hü, Velhamdü lillâhi Rabbi ‘l-Alemine ‘l-Fatihate maa ‘s-salevât* (Bütün gizliliklere, sırlara sahip Ali’yi çağır. Allah’a yönelerek (Ali’yi çağırırsan) yardıma kavuşursun. Bütün üzüntü ve keder verici şeyler o zaman kolaylaşır.” Allah’ın büyüklüğü hürmetine, Muhammed Mustafa Efendimizin peygamberliği hürmetine, İmam Ali, Ehl-i beyt ve Kerbela Şehidi İmam Hüseyin’in velayeti hürmetine (dualarını kabul eyle). İzninizle Erenler, Hü, Âlemlerin Rabbi Allah’a hamd olsun, salavatla birlikte Fatıha buyrun). Salavat, fatiha ve tekrar salavat okunur (Şahbaz, 2020, 44-45).

12. Lî Hamsetün, Nad-i Ali gibi dergâhta dua olarak okunur, Olay veya zamana bağlı kalmaksızın her zaman okunacağına inanılır. Şu şekildedir: Lî Hamsetün utfi bihâ harra ‘l-vebâ-il hâtume El-mustafa ve ‘l-murtaza ve ‘bnâhümâ ve ‘l-fâtuma. (Benim için beş kişi vardır ki onlarla kalpleri (cehennemi) tutuşturan yakıcı ateşi söndürürüm: Mustafa, Murtaza, iki oğlu (Hasan ve Hüseyin) ve Fatuma). Abdilkadir Şahbaz bu konuda şöyle demiştir: “Hz. Fahri Âlem Efendimizin ismi anılıp Hamse-i Ali Aba okunduğu zaman aşılmayacak bir duvar, varılmayacak bir merteye yoktur. Fakat benim ağzımla, sizin ağzınızla değil, gerçek ağzılar bunu kabul etmiş okumuş olursa, her şeyde ihya olur. Erenler inşallah bir gün gelir de bizim gönlümüzü o sevdalıya doğru çevirir.” (Şahbaz, 2020, 46-47).

Ehl-i beyt ve On İki İmam'ı bilgi kaynağı kabul etme Kur'an-ı Kerim ve hadislerde olduğu gibi dergâhın yapılarına da yansımıştır (Yılmaz, 2012). Türbe kubbe kasnağında tek tek Ehl-i beyt ve On İki İmam'ın isimleri yazılıdır. Kubbe duvarının hemen üzerinde on iki pencere vardır. Her biri beş küçük daireden ve renkli camlardan oluşur. İmamlar için on iki adet pencere grubu vardır. Bu camlardan ikisi yeşil, ikisi kırmızı, biri sarıdır. Yeşil renk Hz. Muhammed ve Hz. Fatıma'ya, kırmızı Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'e, sarı Hz. Hasan'a işarettir. Türbe ortasında kırk lambalı yeşil renkli büyük bir avize asılıdır. Avize üzerindeki yeşil lambalar kırklar meclisini temsil eder. Türbenin giriş kapısının tam karşısındaki duvarda Peygamberimizi temsil eden gül motifinin üzerinde Kerbelâ'daki yetmiş iki şühedayı temsil eden yetmiş iki lamba sürekli yanar. Bu, 'her yer Kerbelâ, her gün aşure' ilkesinin sembolik vurgusudur (K1).

Türbe içinde Bacı Sultan'ın baş kısmında siyah çeki (eşarp) vardır ve bu siyah çeki dervişler indinde Kerbelâ yasının tutulmaya devam ettiği anlamına gelir. Türbenin bütün unsurları bir, üç, beş, on iki, on dört, yirmi dört ve yetmiş iki sayısı üzere düzenlenmiştir.

Görüldüğü üzere Ehl-i beyt bilgi ve değer kaynağı olduğu gibi, hayatı algılama tasavvurunu, sosyokültürel bakış açısını, mimari yapıyı, hatta sonsuz hayat algısını da şekillendirmiştir.

1.5. Kadirî Pirleri ve İrfânî Gelenek

Tarikat pirleri karizmatik liderlerdir. Kendisine sevgi ve saygı duyulan, itaat edilen, yüksek performans gösteren, mevcut durumu kurtarmaktan ziyade insanın kendisine ve özüne dönmesini talep eden yüksek ruhlu insanlardır. İlim, hikmet, firâset ve tecrübe ile donanmış kişilerdir. Hakikat bilgisine haiz kişi olarak düşünüldükleri için talimler tarafından rehber kabul edilirler (Arı, 2020, 87-92). Pirlerin görevi ilim ve irfan sahibi olarak insanları irşat ederek aydınlatmaktır. Nitekim Hak Halilî Dergâhı'nın pirleri dervişlerini bilgi, görgü ve erdemli kılma mücadelesi vermişler, psiko-sosyal ve kültürel anlamda dervişlerin hakikati aramasına yardımcı olmuşlardır. Aynı şekilde özellikle Kadirî pirleri ve irfânî gelenekte muteber erenlerin de ilim, bilgi ve düşünce kaynağı olarak insanları anlam arayışına ve özüne çağırdıkları kabul edilir.

Hak Halilî Dergâhı'nda devamlı olarak okunan zikrin başlangıç duasında Peygamberimiz başta olmak üzere, Abdülkadir Geylanî, Kadirî, Nakşî ve bütün tarikat ehlinin ruhlarına dualar gönderilerek (Eryıldırım, 2001, 26-27) ilke bazında tevellâ ve teberâ çizgisinde hak tarikat olarak görüldükleri ve olumlu anlamda değerlendirildikleri anlamına gelir. Şahbaz'ın diğer tarikatlara bakışı şu şekildedir:

“On iki tarikat vardır, hepsinin piri birdir. Hepsinin hedefi sevdalıya gitmektir. Bektaşiler muhabbetle, Kadiriler hem muhabbet hem ibadetle, Nakşiler ibadetle Hakk'a gitmeyi isterler. On iki tarikatın hepsi de 'Nefsinden başkasını kötü, fena görme,' 'Herkes güzeldir' der. Allah'ım hepimizin gözlerini herkesi güzel gören gözlersen yapsın', der” (Şahbaz, 3a).

Hak Halilî'nin Afyonkarahisar Emirdağ Karacalar Köyü'nde Alevî-Kızılbaş meşrep Kadirî Tarikatı'nın öğretisini açıkladığı ifade edilmişti. Bacı Sultan ve

Abdilkadir Şahbaz da aynı minval ve mahiyet üzere Kadiri öğretiyi devam ettirmişlerdir. Mevcut durumda da aynı ilkeler sürdürülmektedir. Hak Halilî'nin günlük zikirde de söylenen İlmî Medîne'si ilahisinde sırasıyla Peygamberimiz, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Cafer es-Sadık, sonra da Kadiri tarikatının büyükleri olarak Hasan Basrî, Habîb-i Acemî, Davud-u Tâî, Maruf-u Kerhî, Seriyü's-Sakatî, Cüneydi Bağdâdî, Şiblî, Abdulvahid, Ebu'l-Feraci Kuddûsî, Aliyyü'l-Hünkârî, Mübârek Mahzûmî ve Abdülkadir Geylanî'nin adları zikredilir (Eryıldırım, 2001, 27-29).

Bacı Sultan'ın okuduğu ve tavsiye ettiği bazı müellif ve eserleri şunlardır: Feridüddîn Attar (*Mantıku'l-Tayr*), Mevlânâ (*Mesnevî*), Eşrefoğlu Rûmî (*Müzekki'n-Nüfûs*), Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (*Muhammediyye*), Süleyman Çelebi (*Mevlid-i Şerif*), Fuzûlî (*Hadikatü's-Su'adâ*), İmam Bûsîrî (*Kaside-i Bürîde*, *Kaside-i Muzariyye*), Süleyman Cezûlî (*Delâilu'l-Hayrât*), Niyâzi Mısrî (*Divan*) ve Yunus Emre (*Divan*) (K2). Bu kişilerin dışında Hacı Bayram Veli, Seyyid Seyfullah, Ümmî Sinan, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Viranî Baba, Nesîmî, İbn Arabî, Ahmed Yesevî, Ahmed Rifâî, gibi şahsiyetlerden (K2) sözler ve şiirler aktarmıştır. Bacı Sultan özellikle “Kur'an'ı anlamak isteyen Yunus Emre'nin şiirlerini okusun. Bizim felsefemiz Yunus'un felsefesidir” demiştir (K1). Dergâhta akşamları dervişler arasında veya dervişlerin evlerinde genel olarak Hz. Ali, Ebâ Müslim Horasânî ve Seyyid Battal Gazi cenkleri okunmuştur (K2).

Abdilkadir Şahbaz'ın sohbetlerinde ise Allah, Peygamberimiz, Ehl-i beyt ve Kerbelâ konusundan sonra Abdülkadir Geylanî, Mevlânâ, Şemsi Tebrizî, Hallac-ı Mansur, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre söz konusu edilmektedir. Ayrıca Yoksul Derviş'in şiirlerinde irfânî geleneğin temsilcileri olarak başta Hak Halilî, Bacı Sultan ve Abdülkadir Şahbaz olmak üzere Abdülkadir Geylanî, Hallac-ı Mansur, Ahmed Yesevî, Şemsi Tebrizî, Mevlânâ, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Pir Sultan, Karacaoğlan, Battal Gazi, Edebalı, Ahî Evren, Sultan Divânî, Âşık Veysel, Âşık Mahsûnî (Sarı, 2010, 1/182; 2/267-317; 2021, 173-185) zikredilmektedir.

Hak Halilî Dergâh'ı genel anlamda Kur'an-ı Kerim, Sünnet, Ehl-i beyt, On İki İmam temel olmak üzere tasavvufta öncü birçok yazar ve düşünürün yolunu ve öğretisini benimsemiştir. Dergâhta yapılan sohbetlerde irfânî geleneğe sahip ariflerin hayatları, görüşleri ve menkıbeleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bununla birlikte bilgi, inanç ve duygu boyutları sistematiklikten ziyade doğallık içerisinde sürdürülmektedir.

2. Bilginin İnanç, İbadet ve Ahlakla İlişkisi

Elde edilmek istenen bilgi ile inanç, ibadet ve ahlak arasında sıkı bir ilişki vardır. İman; akıl, bilgi ve düşünce temelinden yoksun olarak salt Allah'ın hidayetiyle gerçekleşen bir durum değildir. İnsanın iman esaslarına karşı takındığı tutumun (inanma ya da inkâr etme) işitme ve görme yetileriyle beslenen düşünme, anlama ve akıl yürütme süreçleri sonucunda ortaya çıktığı kabul edilir. Kur'an'ın kendini tanımlamak için seçtiği kelimenin bile bilgi temelli olması, onun dinin bilgi boyutuna verdiği önemi göstermektedir (Akyüz-Çapçioğlu, 2012, 50).

Şahbaz'a göre “Ehl-i beyt'i sevince, hiç olmazsa onların uğrunda uykusuz kalmak, ibadet etmek, orucuna ve namazına devam etmek gerekir. Bunlar insanlığın

ve sevginin meyvesidir. Meyvesiz ağaç, bir gün sökülmeğe mahkûmdur. O halde sevgiye su verilmezse kurur gider” (Şahbaz, 07b).

“Hz. Hüseyin’i sevmek bizim gibi dilden değil hem ahlaki hem de insanî noktada olmalıdır. Lalettayın dediğimizi yapmakla, nefse uymakla bu sevda olmaz. Allah’ın kulundan istediği Hz. Hüseyin’i sevmektir. Fakat bunun meyvesi ve ispatı şudur: doğru olmak, kişilere karşı saygın olmak, cömert olmak, insafılı, merhametli olmak, hileden uzak durmak. Bunlar, İmam Hüseyin sevgisinin meyvesidir” (Şahbaz, 01a).

Ehl-i beyt ve Hz. Hüseyin’e dair sözlerden Şahbaz’ın bilgi anlamında Ehl-i beyt’i ve özellikle Hz. Hüseyin’i dikkate aldığı, ancak bu bilginin ilgi, sevgi, ibadet ve ahlaki görünürlük olarak psikolojik ve sosyolojik anlamda hayatımıza yansımaları gerektiği anlaşılmaktadır.

Bilgi, inanç ve ahlak ilişkisi bağlamında dergâhın tutumunu yansıtan ifadeler gelince,

“Ehl-i beyt yoluna bilgi ile girilir. Düşünmek ve tefekkür etmek ibadettir. İnanç, bilgi ile sağlanabilir, ibadetle kuvvetlendirilir. Ancak ahlaklı olunmadığı zaman hayatın hiçbir anlamı olmaz. Bu nedenle inanan insan bilgi sahibi olmalı, bildiğini uygulamalı ve ahlaklı olmalıdır. En önemlisi aşk, iman ve umutla Allah yolunda hizmet etmelidir” (Şahbaz, 2020, 2).

Bu paragraftaki bilgiler Hak Halîli Dergâhı’nın bilgi, inanç, ibadet ve ahlak arasındaki tavrını yansıtmaktadır. Ehl-i beyt yoluna bilgi ile gireceğinin ifade edilmesi bu yolda bilginin zaruri olduğu, katı imancı tavrın (fideizm) ise olmadığı anlamına gelir. Bilginin her şeyden öncelikli olarak görülmesi Kur’anî ve nebevî tavra uygun bir yaklaşımdır. Zira bilgi temelli bakış açısının önemsenmesi doğrudan Kur’an’ın ve hadislerin düşünmeye, ilme, okumaya, tefekküre verdiği önemle ilgilidir. Hatta bunun hayattaki yansımaları olarak Hak Halîli’nin Bolvadin, Konya, İstanbul ve Kahire medreselerinde yıllarca öğrenim görmesi, kırk yaşında hafız olması, Bacı Sultan’ın Emirdağ İlçesi çevresinde kız çocuğunu ilk kez Cumhuriyet okullarına gönderen kişi olması, Abdilkadir Şahbaz’ın her akşam kitap okuması, eğer hasta ise ziyaretine gelen kişiye kitap okutması (K3) dergâhın ilme verdiği önemin canlı örnekleridir.

Mahiyetleri farklı olsa da bilgi ve iman ortak alan ve özellikleri vardır. Birbirlerinden etkilendikleri için çoğu kez ayrılmaz bir birlikteliğe sahiptirler. Bu bakımdan birer insan eylemi olan bilgi ve iman birbirini besleyen iki kaynak konumundadır. Zira çoğu kere insan inanmak için bilgiye, bilgiye ulaşmak için de inanca ihtiyaç duyar. Çünkü hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız bir şeye inanmamız söz konusu olmadığı gibi, henüz bir ön kabul aşamasına gelmemiş bir problemi araştırıp bilgilenme ihtiyacı içinde olmak da söz konusu değildir. Öte yandan iman gerçeği olmaktan çıkmış ve bilimsel gerçekler haline gelmiş bilgilerimizi genel imana dayalı bilgi üstü prensiplere bağlamamız da yine inanç prensiplerinin önemli bir rol oynadığını görmekteyiz (Sönmez, 2005, 229). Bu noktada ‘İnanç, bilgi ile sağlanabilir’ ilkesi bilgi ve inanç arasında olumlu bir ilişki kurulduğunu göstermektedir. Üstelik bilgi inançla sağlanabilirse, kelimelerin önemli problemlerinden olan iman kuvvetlenmesi ve zayıflaması konusunda inancın

bilgi ile kuvvetleneceği veya bilgisizlikle zayıflayacağı düşüncesini kabul ettikleri anlamına gelir.

Düşünmenin ve tefekkür etmenin ibadet olarak görülmesi İslam düşüncesindeki “Bir saat tefekkür, geceyi namazla geçirmekten daha hayırlıdır” (Beyhakî, 2003, 1/261), “Bir saatlik tefekkür bir yıllık ibadetten hayırlıdır” (Aclûnî, 1997, 278) tarzı hadislerle atıftır. Taklidi değil tahkiki ve yakînî bilginin önemsendiğini göstermektedir. Bugün Müslümanların birçok alanda geri kalmasının nedeni ne yazık ki tefekkürün ve bilginin ibadet olarak görülmemesidir. Ayrıca 19. ve 20. Yüzyılda Batı’da ‘bilgi güçtür’ mottosu geçerli olup, çoğu zaman edinilen bilgi insanlığın zararına kullanılırken, tefekkür ve bilgi ediniminin ibadet olarak düşünülmesi Batı’nın ötekini yok etmek üzere kurguladığı dünyanın içine Müslüman bireyin düşmeyeceğini de göstermektedir.

“İnanç, bilgi ile sağlamlaştırılır, ibadetle kuvvetlendirilir. Ancak ahlaklı olunmadığı zaman hayatın hiçbir anlamı olmaz”. Bu tespitite inanç, bilgi, ibadet ve ahlak ilişkisi kurulmuş ve dördünün de birbiriyle ilişkisi kısa cümlelerle belirtilmiştir. Daha sonra “İnanan insan bilgi sahibi olmalı, bildiğini uygulamalı ve ahlaklı olmalıdır” cümlesi de indirgemeci anlayıştan ziyade bilgi, eylem ve ahlak arasında teorik-pratik bütünlüğün sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir önceki tespitite benzer olsa da, teorik olarak bildiğini pratik olarak yerine getirmek gerektirdiğine dair vurgu Fârâbî’nin filozof tanımına benzemektedir. Nitekim Fârâbî, kabiliyetlerinin ölçüsünde nazari ilimleri öğrenen, din tarafından kabul edilen fiilleri yapma alışkanlığı kazanmayan kişileri sözde, boş ve sahte filozof olarak tanımlamaktadır (Fârâbî, 2013, 97-98). Fârâbî’nin düşünce sisteminde olduğu gibi dergâhta da nazari bilgilerin ve düşüncelerin erdeme dönüşmesi önemlidir.

Görüldüğü üzere bilginin inanç, ibadet ve ahlakî ilkelerle bütünleşmesi, zikredilen konularda dengenin kurulması, bilginin eyleme, erdeme ve ahirete yönelik olması gerekir.

Sonuç

Hak Halîlî Dergâhı kendisini Müslüman, Alevî, Kızılbâş ve Kadirî olarak nitelemektedir. Bilgi kaynağı olarak duyu, akıl, rüya ve ilhamdan söz edilmekte, ancak duyu, ilham ve rüyanın bilgi değeri üzerinde çok az durulmakta; duyuların yetersizliğine işaret edilmekte, ilhamın inayet anlamında gerekli olduğu, rüyanın ise hissi açıdan önemi olsa da aslında keramet gibi hakikat yolunda çok fazla üzerinde durulmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Hak Halîlî Dergâhı’nda Kur’an ve sünnetin bilgi, ahlak ve değer açısından vazgeçilmezliği ifade edilmekte, bazı ayet ve hadisler sanatsal ve kültürel anlamda türbe ve caminin duvarlarına nakşedilmektedir. Zikredilen bilgi kaynakları dışında dini, dünyevi ve ahlakî otorite olarak Ehl-i beyt, On İki İmam, Kadirî pirleri ve irfanî gelenek dikkate alınmaktadır. Bunlarla birlikte dergâhın postnişinleri Hak Halîlî, Bacı Sultan ve Abdilkadir Şahbaz da karizmatik lider ve mürşit olarak hem bilgi kaynağı hem de dini ve dünyevi otorite olarak kabul edilmektedir.

Hak Halîlî Dergâhı’nın dini ve tarihi algılama şeklinde Peygamberimiz, Ehl-i beyt, On İki İmam, Kadirî erenleri ve irfanî gelenek tarafından ortaya konulan bilgiler

ön plandadır. Ehl-i beyt ile ilgili olarak tevellâ ve teberrâ ilkesini benimsemişlerdir. Salt bilgidен ve sözden ziyade inancın uygulanabilirliği, ibadete ve amele dönüştürmesi, inanç ve ibadetin ahlaki erdemlere evrilmesi, bilgilerin insanlığın faydasına, yararına, değerine ve hizmetine sunulması ön planda tutulmuştur. Hak Halîli Dergâhi Abdülkadir Geylanî, Hallac-ı Mansur, Mevlânâ, Yunus Emre ve Hacı Bektaş Veli gibi mutasavvıfların bilgi ve hayat tasavvurunu sürdürmüşlerdir.

Kaynaklar

1. Sözlü Kaynaklar

- K1, Ali Nurettin Şahbaz. Doğum Tarihi: 1948. Doğum yeri: Emirdağ/Afyonkarahisar. Eğitim Durumu: İlkokul Mezunu. Mesleği: Çiççi. Kanaat Önderi. 07 Ocak 2020 tarihli görüşme.
- K2, Şemsettin Kubat (Yoksul Derviş). Doğum Tarihi: 1943. Doğum yeri: Emirdağ/Afyonkarahisar. Eğitim Durumu: İlkokul Mezunu, Hafız. Mesleği: Çiççi. Ozan. 30 Nisan 2020 tarihli görüşme.
- K3, Ahmet Şahbaz. Doğum Tarihi: 1965. Doğum yeri: Emirdağ/Afyonkarahisar. Eğitim Durumu: Üniversite Mezunu. Mesleği: Avukat. 06 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

2. Yazılı Kaynaklar

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs. 1-2 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.
- Ahmed b. Hanbel. Müsned. thk. Şu'ayb el-Arnaût ve Âdil Mürşid. 17 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, ts.
- Akkaya, Cevdet- Koçak, Hüseyin. "Alevilik Sünnilik Bağlamında Sosyal Bütünleşme ve Din: Emirdağ Karacalar Köyü Örneği". Kocatepe İslami İlimler Dergisi, 4/1 (2021), 138-153.
- Akyüz, Niyazi-Çapcıoğlu, İhsan. "Dini Tecrübenin İfade Şekilleri". ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu. Din Sosyolojisi. Ankara: Grafiker Yayınevi, 2012.
- Arı, Yılmaz. Değişim Sürecinde Alevilikte Dini Otorite –Adıyaman Dedeleri Örneği-. Ankara: Berikan Yayınevi, 2020.
- Aşçı İbrahim Dede. Aşçı Dede'nin Hatıraları (Risale-i Tercüme-i Ahval-i Aşçı Dede-i Nakşî Mevlevî). haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. 1-4 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Bekiryazıcı, Eyüp. İslam Düşüncesinde Felsefi Ekoller. ed. Bayram Ali Çetinkaya. İslam Felsefesi Tarihi. 1 Cilt. Ankara: Grafiker Yayınevi, 2012.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. Şu'abü'l-îmân. thk. Abdül'alî Abdülhamîd. 1 Cilt. Hind: Mektebetü'r-rüşd, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. Müsnedu'l-Bezzâr. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah. 11 Cilt. Beyrut: Muessetu'l-'ulûmî'l-Kur'an, 1988.
- Bolat, Ali. "Muhasibi'nin Bilgi Kaynaklarına Bakışı". Ondokuz Mayıs Üniversitesi

- İlahiyat Fakültesi Dergisi. Samsun, 12-13 (2001), 363-389.
- Bozkurt, Mustafa. "Arapkirlili Hüseyin Avni'de Bilgi, Bilginin Kaynakları ve Değeri." Kader Dergisi. 16/1 (2018), 89-112.
- Bulut, Faik. Ali'siz Alevilik. İstanbul: Berfin Yayınları, 2015.
- Cihan, Ahmet Kamil. "İslam Ahlakının Temel İlke ve Değerleri." ed. Müfit Selim Saruhan. İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Çelebi, İlyas. "Vefk". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/605-607.
- Eryıldırım, İsmail. Hak Halili ve Yol Erkânı. Ankara: Cantekin Matbaası, 2001.
- Fârâbî, Ebu Nasr. "Aklın Anlamları". çev. Mahmut Kaya. İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Fârâbî, Ebu Nasr. Mutluluğun Kazanılması (Tahsilu's-Sa'âde). çev. Ahmet Arslan. Ankara: Divan Kitap, 2013.
- Gazali, Muhammed. el-Munkız mine'd-Dalâl. tahk. Mahmut Bîcû. Dimişk: Daru't-Takva, 2010.
- Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman. Kelam. Konya: Tekin Kitabevi Yayınları, 1998.
- Görkaş, İrfan. "Bir Düzeltme ve Ehl-i Beyt Sevdalısı Hak Halilî (1823-1907)". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi. 26 (2002), 279-283.
- Hânî, Abdülmecîd. el-Kevakibü'd-Dürriyye ale'l-Hadâiki'l-verdiyye. Dimişk: Daru'l-Beyrût, 1997.
- Haseni, Mahmut. el-Kasidetü'l-Muzariyye ve Şerhi. İstanbul: Kayhan Matbaacılık, 2012.
- İbn Sînâ, Hüseyin b. Ali. Arifler ve Olağanüstü Hadiselerin Sırları. şerh. Fahreddin Razi. çev. Ömer Türker. İstanbul: Hayykitap, 2013.
- İbn Tufeyl. Hayy b. Yakzan. haz. Abdulhalim Mahmud, Felsefetu İbn Tufeyl. 7 Cilt. Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Mısri, 1990.
- Kara, Mustafa. Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Kaya, Mahmut. "Muhammed b. Said Bûsîrî". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/468-470.
- Kaya, Mahmut. Felsefi Risaleler (Kindî). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Köksal, Osman. "Mütevazı Mütevekkil Bir Anadolu Köylüsünün Cumhuriyetle Yaştaş Nukûd-Çeşme Vakfı ve Vakfıyesi". History Studies International Journal of History. A Tribute To Prof. Dr. Ali Birinci June, 9/2 (2017), 157-169.
- Köle, Bekir. "Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrâkinde Aklın Konumu". İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2013), 81-96.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri. "Seyyid". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İs-

- tanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/40-43.
- Özden, Hacı Ömer. İslam Felsefesi Tarihi. İstanbul: Bilge-Kültür-Sanat Yayınları, 2018.
- Sarı, Mehmet. “Yoksul Derviş’in Şiirlerinde Hacı Bektaş Veli Sevgisi”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 99 (2021), 173-202.
- Sarı, Mehmet. Hak Aşığı ve Halk Ozanı Âşık Yoksul Derviş. 1-2 Cilt. Ankara: Afyonkarahisar Valiliği Yayınları, 2010.
- Sartaş, Kamil. “Bacı Sultan’da (Zehra Şahbaz) Öze Dönüş”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/9 (2018), 109-134.
- Sartaş, Kamil. “Ehl-i Beyt Yolu: Hak Halilî Dergâhı”. haz. A. Yılmaz Soyger. Uluslararası Hacı Bektaş Veli ve Takipçileri Sempozyumu Bildiri Kitabı. 355-380. İstanbul: Türk Ocağı Yayınları, 2020.
- Sayın, Emine Gülay. Hak Halilî ve Zehra Bacı Dervişleri. Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 1983.
- Sönmez, Vecihi. “İslam Düşüncesinde Bilgi-İman İlişkisi”. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. V/1 (2005), 229-247.
- Şahbaz, Ali Nurettin. Temel Dini Bilgiler. Afyonkarahisar: Hazer Ofset Matbaası, 2020.
- Şimşek, Halil İbrahim. Halil Hamdi Dağıstânî Hazretleri. Ankara: Nasihat Yayınları, 2015.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. el-Mu’cemü'l-Kebîr. thk. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü İbni Teymiyye, ts.
- Tatçı, Mustafa. Yunus Emre Divanı. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ. Sünenü't-Tirmizî. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Mektebetü Haleb, 1975.
- Topçu, Nurettin. Türkiye'nin Maarif Davası. haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.
- Ünverdi, Mustafa. “Matürîdî’de Bilgi Kaynakları ve Taklidin Değeri”. ed. M. Raşit Akpınar ve diğ. Matürîdî Düşünce ve Matürîdilik Literatürü. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Yakıcı, Ali. “Yunus Emre’de Bilgi Kaynakları ve Sosyal Konular”. 1.Ulusal Yunus Emre Sempozyumu (20-24 Nisan 1994 Manisa). haz. Turizm Geliştirme Vakfı. Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı Yayınları, 1995.
- Yılmaz, Ayşe. “Hak Halili/Zehra Bacı Dergahı’nın Öğretisi ve Dergahla Türbenin İç-Dış Özellikleri”. Milli Folklor, 24/96 (2012), 247-259.

